

Eenheid van leven en leer

Hildegard van Bingen – een benedictijnse heilige

Philippa Rath osb

Uit het Duits vertaald door *Thomas Quartier*

De Rijnlandse mystica Hildegard van Bingen staat bekend als een van de eerste middeleeuwse vrouwen die belangrijke geschriften naliet over theologische, natuurwetenschappelijke, medische en linguïstische onderwerpen. Ze bleek bovendien muzikaal begaafd te zijn. Haar visie en daadkracht spreken ook vandaag nog tot de verbeelding. De hype rond de Teutoonse sibille doet soms vergeten dat Hildegard een volgeling van Benedictus was. Wie die benedictijnse achtergrond miskent, ziet echter niet waarin Hildegard werkelijk groot was.

ANNEER WIJ ZUSTERS van de abdij Sint-Hildegard lezingen geven over de beschermheilige van ons klooster, wordt ons vaak gevraagd: “Zijn jullie Hildegardisnonnen?” “Nee,” luidt dan ons antwoord, “dat zijn we niet.” We zijn benedictinessen, zoals de heilige Hildegard die 850 jaar geleden ons klooster heeft gesticht, dat ook was. Door deze gemeenschappelijke erfenis zijn wij met elkaar verbonden. Zoals het leven van de heilige Hildegard is ook ons leven vandaag geïnspireerd door de heilige Schrift en de Regel van Benedictus, door de liturgie en het getijdengebed. Dat zijn de onuitputtelijke bronnen van ons geestelijk leven. Het hele werk van Hildegard is ervan doordrongen; zij vormen de basis en de bron van haar visioenen. Dat geldt niet alleen voor de drie grote theologische geschriften waarin zij in steeds weer nieuwe beelden het hele panorama van de heilsgeschiedenis van God met de mensen van schepping tot verlossing ontvouwt, maar ook voor haar muzikaal werk dat zonder de wortel van de dagelijkse liturgie en het gregoriaans niet denkbaar zou zijn.

De levensbeschrijvingen, opgetekend door tijdgenoten van de heilige Hildegard zoals de monniken Godfried en Theoderik, en de zeshonderd jaar oudere *vita* van de heilige Benedictus, door paus Gregorius de Grote in het tweede

Uit de film *Vision – Aus dem Leben der Hildegard von Bingen*, Margarethe von Trotta, 2009.

boek van zijn *Dialogen* opgenomen, vertonen verrassende parallellen. Hildegards levensweg kan in drie etappes ingedeeld worden: 1) de kindertijd in de geborgenheid van het gezin; 2) de roeping tot het kloosterleven waardoor ze zich uit de wereld terugtrekt en de eenzaamheid van het klooster opzoekt; 3) de zending en de uittocht uit de eenzaamheid voor haar publieke optreden. In deze drie stappen onderscheidt de levensweg van Hildegard zich amper van die van Benedictus. Ook in de *vita* van de grote monnikenvader lezen we over geborgenheid, uitverkiezing en zending, over monastiek en tegelijk apostolisch leven. Dit alles gebeurt in het besef een uitverkoren werktuig van God en een verkondiger van zijn wil te zijn. Het punt van overeenkomst met de levensbeschrijving van Hildegard is de directe ontmoeting met God en de gehoorzaamheid aan zijn steeds nieuwe appel.

Het levende licht

Toen Hildegard drie jaar oud was, zag ze al, zoals ze het zelf later beschreef, “een zo groot licht dat mijn ziel beefde”. In de ontmoeting met het licht, dat zij het “levende licht” noemde, zag zij dingen die voor anderen onzichtbaar waren en ook voor haarzelf lange tijd onbegrijpelijk bleven. Vele jaren zweeg zij en vertelde zij niemand iets over deze ervaringen. Later duidde zij de doorbraak van het licht in haar leven als een teken van haar uitverkiezing en roeping vanaf het begin. “De gave van het schouwen”, schreef ze, “werd al vanaf mijn geboorte door de Schepper in mijn ziel gegrift.”

Licht is vanouds een teken voor God en zijn zelfopenbaring aan de mens. “God is licht”, zegt de evangelist Johannes. Waar God zich in de geschiedenis openbaarde, verscheen een stralend licht. De voorbeelden zijn legio. De bekeering van de apostel Paulus ging gepaard met een bliksemschicht. In de levensbeschrijvingen van grote heiligen speelde zich vaak iets dergelijks af. Ook in de biografie van de heilige Benedictus wordt gewag gemaakt van een stralend licht. Gregorius de Grote vertelt hoe de monnikenvader kort voor zijn dood de

hele wereld in een wonderbaarlijke straal zag oplichten en hoe hij daarbij ineens de grote samenhang van God, wereld en mens zag.

Niet voor niets wordt Benedictus als ongeletterd (*indoctus*) maar wijs (*sed sapienter*) omschreven. De wijze ziet immers de grote samenhang. Hij kijkt dieper en verder. Zijn blik is vrij om het innerlijke wezen van de dingen te zien. Omdat vooral leven en leer bij hen overeenstemmen, zijn wijze mensen zo overtuigend. Ook de heilige Hildegard geldt als een wijze vrouw, ondanks het feit dat – of beter: juist omdat – ze zich altijd onwetend (*indocta*) noemde. Door deze zelfomschrijving lag de parallel met de grote monnikenvader voor de hand. Hildegard was echter niet alleen wijs, zij was ook een hooggeleerde vrouw, zij was theologisch en filosofisch geschoold en toonde zich zowel met de kerkvaders als met de grote theologen van haar tijd zeer vertrouwd.

Hildegards opleiding en opvoeding werd al op jonge leeftijd aan meesteres Jutta van Spanheim toevertrouwd. Met deze ontwikkelde vrouw sprak Hildegard ook voor het eerst over haar ervaringen met het levende licht. Onder Jutta's toezicht groeide Hildegard van meet af aan op in het benedictijnse leven. Haar hele leven lang zou ze zich naar het kloosterlijke ritme voegen: de gematigde ordening van gebed en werk, studie en geestelijke lezing, eenzaamheid en gemeenschap. Deze zuilen van het monastieke leven gaven vorm aan haar denken en handelen, haar beeldtaal en haar geschriften. Hildegard was met ziel en lichaam benedictines. Ze droeg de erfenis van het monnikendom in zich mee en gaf die in haar werken door, direct of indirect, en zeker niet alleen in haar klein maar zeer treffend commentaar op de Benedictusregel.

Ritme, orde en juiste balans

In de vrouwenkluis op de Disibodenberg leerde Hildegard de praktijk van de *lectio divina*, de geestelijke lezing en beschouwing, vooral de verdiepende omgang met de Schrift. Deze zou haar hele leven en handelen bepalen. Ook al haalt Hildegard de Bijbel in haar werken relatief zelden letterlijk aan, toch klinkt hij overal door. Het gaat er voor haar uiteindelijk om de heilige Schrift uit te leggen, haar bij de mensen te brengen en haar vruchten te doen dragen in het leven van alledag. Bijzonder belangrijk was voor Hildegard de liturgie, het toegekeerd zijn naar God, Schepper en oorsprong van alle dingen. Haar kloosterlijke dagorde was erop geënt. Het constante en gelijkmatige ritme van gebed en werk helpt mensen om zich te concentreren en de blik op het wezenlijke te richten. Zo wordt het leven – dat van de enkeling maar ook dat van de mensheid en de hele kosmos – in het licht van God en door Gods ogen aanschouwd. Alles houdt met alles verband, alle fenomenen staan in relatie met elkaar en alles heeft zijn parallel op verschillende niveaus: het lichaam, de ziel, de geest, het individu en de kosmos. Hier raken we aan de bron van het ongeëvenaarde kosmologische en theologische ontwerp dat de heilige Hildegard in haar werk heeft ontwikkeld.

Tot de sleutelbegrippen van Hildegards denken horen de termen *ordo* (orde) en *discretio* (gevoel voor maat, onderscheid en juiste balans). Deze begrippen

spelen een prominente rol in de Regel van Benedictus en het concrete benedictijnse leven. Alles is erop gericht de juiste orde en balans in het levensritme niet te verliezen, de goede verhouding van menselijke bezigheden te bewaren en de juiste maat in alles te verkiezen, waardoor het leven niet uit balans raakt. Dat geldt voor alles: gebed, werk en vrije tijd, eten en drinken, slapen en waken, bewegen en rusten, zwijgen en communiceren. Uiteindelijk gaat het er volgens Hildegard om dat je je invoegt in de wereldorde, in de *ordo* van de kosmos die in het leven van ieder individu weerspiegeld wordt. Ertegenin leven is nooit zinvol en kan zelfs ziek maken.

Naast de ritmering van de bezigheden heerst in een benedictijns leefklimaat ook een ritme dat het samenleven regelt door een goede afwisseling van gemeenschap en eenzaamheid, nabijheid en distantie. In een klooster leven heel verschillende mensen met elkaar samen – mensen met sterke en zwakke kanten. Hildegard heeft de hoogten en diepten van het menselijk bestaan grondig verkend, bij zichzelf en ook bij anderen. Zij had weet van de kansen en de afronden van het menselijk samenleven, ze kende de mogelijkheden maar ook de grenzen van het gemeenschapsleven. Al deze ervaringen, die eigen zijn aan de menselijke nood aan verlossing en de daarmee gepaard gaande en niet aflatende hoop op Gods barmhartigheid, vormden de matrix van Hildegards werk en zorgden ervoor dat de *misericordia* (barmhartigheid) als een *magna medicina* (groots geneesmiddel) werd omschrijven. Zo leerde Hildegard de menselijke en ‘kleinmenselijke’ aspecten van het bestaan te begrijpen en ze, net zoals de heilige Benedictus, met Gods liefhebbende en vergevende blik te bejegenen.

Vrij en verantwoordelijk

Het *Liber vitae meritorum* (‘Boek van de levensverdiensten’), het tweede grote werk met Hildegards visioenen, getuigt op onnavolgbare wijze van deze kennis. Zoals eertijds de heilige Benedictus had ook Hildegard een grote mensenkennis en wist ze “de ziel en haar tent” feilloos te typeren. Wanneer zij over levensvriendelijke krachten (deugden) en levensvijandige houdingen (ondeugden) spreekt, gaat het haar nooit louter om morele voorschriften, maar om de bevordering van het leven, om de ontplooiing en voltooiing van de levenskansen die God in ieder individu gelegd heeft. Hildegard wilde geest en hart van de mens verruimen en inbedden in de vrijheid van de kinderen Gods, zoals Benedictus het in de proloog van zijn Regel vraagt. Tegelijk wijst ze de mens op een kordate manier op zijn verantwoordelijkheid. Vrijheid en verantwoordelijkheid zijn voor haar twee kanten van dezelfde medaille: de waardigheid van de mens die de roep van zijn Schepper in vrijheid beantwoordt. Zo drukte ze de zoekers met klem op het hart: “Omdat je de kennis van goed en kwaad bezit, en de vaardigheid om dienovereenkomstig te handelen, moet je kleur bekennen en de neiging weerstaan om jezelf van het nemen van een beslissing te ontslaan.”

Hildegard is ervan overtuigd dat het leven van de mens zich afspeelt in het spanningsveld tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. *Antwoord* en *verantwoordelijkheid* horen bij elkaar. De mens is niet alleen *opus*, vrij schepsel van

God, maar ook *operarius*, Gods medeschepper die de krachten van de wereld cultiveert en tot welzijn van allen inzet en gebruikt. Dit is de kern van de scheppingstheologie die Hildegard met de heilige Benedictus deelt: als Gods evenbeeld heeft de mens een opdracht in de wereld en ten bate van die wereld. De mens draagt verantwoordelijkheid voor zichzelf, zijn omgeving en de hele schepping. Dat geldt voor ieder individu, niet alleen voor groten en machtigen. De 390 bewaarde brieven van de heilige Hildegard drukken dit op sublieme wijze uit. De schrijfster van die brieven werd kennelijk nooit moe om de wisselwerking tussen het doen en laten van het individu enerzijds en de consequenties van dit handelen voor de hele wereld anderzijds te beklemtonen. Micro- en macrokosmos zijn elkaars spiegelbeeld, in positieve zowel als in negatieve zin. Niets gaat verloren en niets is futiel. Ook de kleinste moeite is niet vergeefs: een troostende en tegelijk uitdagende boodschap.

De kennis van God, de mens en de wereld, die Hildegard dankzij haar monastieke ervaringen opdeed, is gedragen door een diepchristelijk en humaan mensbeeld, geboren uit het geheim van de schepping, maar vooral uit het geheim van Gods menswording in Jezus Christus die de bron van Hildegards leven was. De liefde van de mens voor God, voor zichzelf, voor de medemens en voor de schepping is het antwoord op de liefde van de Schepper. Deze liefde is het dan ook die de wereld bij elkaar houdt. Ze stuurt het individuele lot van de enkeling en de hele kosmos. Ze houdt alles in balans.

De personificatie van die liefde, vrouwe Caritas, liet Hildegard uittekenen in het laatste visioen van haar *Liber divinorum operum* ('Boek van de werken Gods'), het grote en rijpe werk dat de mystica op hoge leeftijd schreef. Caritas zit er op de as van de wereld en houdt deze in balans. Zij luistert zonder onderbreking naar de stem van God, naar de *vox de caeli* die de mens steeds opnieuw roept, waar hij ook staat, en die ook de heilige Hildegard tot zich liet doordringen. Bereid zijn te luisteren en de roep van God te volgen, altijd en overall, dat is voor Hildegard de levenstaak van een goede christen. Ook hierin profileert zij zich als benedictines. "Luister", het eerste en belangrijkste kernwoord van de Regel van Benedictus, drukt volgens haar de basishouding uit van de waarlijk vrije, liefhebbende en grootmoedige mens. Ook de heilige Hildegard was en bleef haar hele leven lang een luisterende en zoekende vrouw, zoals de Regel van Benedictus het zijn zonen en dochters op het hart drukt. Steeds opnieuw zocht ze de wil van God, in grote levensprojecten, maar ook in schijnbaar banale bezigheden en ontmoetingen van alledag.

De kracht van de hoop

De hoop is de benedictijnse deugd bij uitstek. In het gezang tijdens het profesieceremonieel van monniken en monialen wordt die deugd op een gebalde manier geprezen. Maar op het einde van haar leven gaf Hildegard er op een niet minder bijzondere wijze getuigenis van. Steeds had ze de mensen eraan herinnerd dat de hoop geschonken wordt aan hen die in alle wederwaardigheden God zoeken en die alles, ook het lijden, als een weg naar de diepte van

God erkennen. Toen ze enkele maanden voor haar dood de onterechte straf van een interdict tegen haar klooster aanvocht, werd ze zelf een krachtige getuige van de hoop tegen alle hoop in. Haar hoop werd zelfs bewaarheid – het interdict werd uiteindelijk opgeheven. Bestaat er een mooiere illustratie van de geldigheid van Benedictus' aanbeveling aan het slot van zijn hoofdstuk over de werktuigen om het goede te doen? Die aansporing luidt: "Nooit aan Gods barmhartigheid wanhopen." De heilige Hildegard toonde de kracht die van deze woorden uitgaat.

Toen Hildegard van Bingen op 17 september 1179 stierf, was er een stralend licht in de vorm van een kruis aan de hemel te zien, hetzelfde teken dat bij de dood van de heilige Benedictus op 21 maart 547 had geschitterd. Daardoor werd een laatste keer zichtbaar dat Hildegard een grote heilige van de orde der benedictijnen is. Zij is een kerklerares die getuigenis aflegt. Van haar rotsvaste geloof, van de liefde voor de mensen en voor de kerk, maar ook van haar onafgebroken fascinatie voor het zich steeds vernieuwende monastieke leven.

Philippa Rath osb (°1955) is benedictines van de St. Hildegardabdij in Eibingen. Zij studeerde politieke wetenschappen, geschiedenis en theologie. Ze was econome van haar abdij en een tijdlang pastoraal zorgverlener in het Scivias-ziekenhuis in Rüdesheim. Zij werkte mee in de documentatiedienst voor Hildegards heiligverklaring en verheffing tot kerklerares.

Werken van Hildegard van Bingen

- **Scivias** (1141-1151) – 'Ken de wegen...'
- **Liber vitae meritorum** (1148-1163) – 'Boek van levensverdiensten'
- **Liber divinorum operum** (1163-1174) – 'Boek van de werken Gods'
- **Vita sancti Disibodi** (ca. 1165) – 'Leven van de heilige Disibod'
- **Vita sancti Ruperti** (ca. 1168) – 'Leven van de heilige Rupert'
- **Physica** (1150) – 'Over de natuur'
- **Causae et curae** (1150) – 'Over de geneeskunst'
- **Symphoniae** (ca. 1151-55) – 'Liederen'
- **Epistulae** – 'Brieven'

Tot Hildegards (kleinere) geschriften behoren ook een commentaar op de Regel van Benedictus, een uitleg bij de geloofsbelijdenis, een commentaar op de evangeliën en de *Lingua ignota* ('Geheimtaal').

Vrouwe Caritas (Lucca-codex)